

روایت «ما» و «دیگران» در شعری از الیاس علوی

نجمه حسینی سروری*، حامد طالبیان**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۸/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۳/۸

The narrative of “us” and “others” in a poem of “Elyas Aalavi”

Najme Hosseini Sarvari, Hamed Talebian

Abstract

This text is studying one of 'elyas alavi's poems- the contemporary Persian poet from Afghanistan. The method of this study is using functional linguistic approach, which is recognized as a natural system that is the outgrowth of society and adequate to social and human needs. In this study, three language metafunctions is considered: textual, interpersonal, and identical metafunctions. Then, the poem is examined according to textual cohesion methods, theme-rheme structure and language transivity system.. This study indicate that in Alavi's poem, a polarized universe is represented but thoroughly systematic in which the events are protractedly repeated regardless of time and place.

Key words: “ElyasAalavi”, Systemic-Functional linguistics, Textual Cohesion, theme-rheme structure, Transivity system.

چکیده

نوشته حاضر به بررسی شعری از الیاس علوی، شاعر معاصر و فارسی زبان افغانستان می‌پردازد. شیوه این بررسی استفاده از آموزه‌های زبان‌شناسی نقشگراست که زبان را نظامی طبیعی و حاصل اجتماع و متناسب با نیازهای جامعه و انسان می‌داند. در این بررسی به سه فرانش متنی، بینافردی و اندیشگانی زبان در تولید معنا توجه شده و شعر از لحاظ، شیوه‌های انسجام متن، ساخت مبتدا-خبری و نظام گذرایی زبان بررسی شده است. بررسی حاضر نشان می‌دهد که در شعر علوی، جهانی دو قطبی اما به غایت نظام‌مند و به‌سامان بازنمایی شده است که در آن رخدادها به صورت پیوسته و فارغ از زمان و مکان مشخص تکرار می‌شوند.

کلیدواژه‌ها: الیاس علوی، زبان‌شناسی نقشگرای سیستمی، انسجام متنی، ساخت مبتدا-خبری، نظام گذرایی.

*Assistant Professor of Persian Language and Literature at Shahid Bahonar University
** Faculty member at Institute of Culture, Art and Communication.

* استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید باهنر کرمان.
(نویسنده مسئول): hosseini.sarvari@gmail.com
** عضو هیأت علمی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

مقدمه:

از سوی دیگر، گویندگان یک زبان، عناصر زبانی را با توجه به نقش آنها در کل نظام زبان و در یک بافت ارتباطی انتخاب می‌کنند؛ یعنی هر گزینشی از عناصر زبانی، در درون نظام زبان، به هنگام ارتباط میان اعضای جامعه و با استفاده از ساختارهای موجودی صورت می‌گیرد که جامعه برای بیان معناهای مورد نظر خود خلق کرده‌است. بنابراین تمایزی میان خود زبان و کارکرد اجتماعی و ارتباطی آن نیست. به همین جهت، از نظر هالیدی «متن رخدادی اجتماعی است که انتقال معناها را در نظام اجتماعی را ممکن می‌سازد و هر عضو یک جامعه زبانی، درحقیقت یک تولیدکننده معناست و اوست که واقعیت اجتماعی را خلق می‌کند و همواره تغییر می‌دهد.» (هالیدی، ۱۹۷۸: ۱۳۹) به این ترتیب، متن علاوه بر اینکه شیوه ساماندهی خود زبان را بازتاب می‌دهد، درک و دریافت گوینده سخن از واقعیت و تجربه او از جهان هستی، چگونگی ارتباط میان اعضای جامعه و نیز حفظ و تثبیت روابط اجتماعی را بازنمایی می‌کند. این سه کارکرد زبان در زبان‌شناسی هالیدی، تحت عناوین فرانش‌های متنی، اندیشگانی و بینافردی مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد.

نوشته حاضر بر اساس چنین رویکردی به متن ادبی، یکی از شعرهای الیاس علوی، شاعر معاصر افغانستان، را با عنوان «ما می‌میریم» مورد بررسی قرار می‌دهد. این شعر از نخستین مجموعه شعر علوی با نام «من گرگ خیالبافی هستم» انتخاب شده که در سال ۱۳۸۶ و در تهران چاپ شده‌است.

پیشینه تحقیق

در زمینه بررسی متن‌های ادبی بر اساس آموزه‌های زبان‌شناسی نقشگرا در سال‌های اخیر پژوهش‌های قابل توجهی صورت گرفته‌است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

زبان‌شناسی نقشگرا به دلایل بسیاری، مناسب بررسی متن‌های ادبی است؛ قبول اصول ساختارگرایی و تأکید بر نقش زبان به عنوان واحدهای ساختاری و نیز بررسی ساختار سومی به نام گفتمان که از رهگذر ترکیب متن با بافت موقعیتی حاصل می‌شود، از جمله این دلایل است. (حق‌شناس، ۱۳۸۲: ۷۶) همچنین، توجه به متن و توصیف نظام‌مند اصول حاکم بر انتخاب و باهم‌آیی کلمات در یک زبان و توجه به پیوند مجموعه معناها و پیوند خوانندگان با انتخاب آنها، باعث شده تا زبان‌شناسی نقشگرا به عنوان یکی از کارآمدترین روش‌ها برای بررسی متن‌های ادبی مورد توجه قرار بگیرد. (تولان، ۱۳۸۹: ۱۹۵) این نگره زبان‌شناسی عمدتاً در اروپا شکل گرفت و رشد یافت و به نظریه‌های گوناگون مجهز شد. مارتینه، فرث و هالیدی از جمله پیشگامان زبان‌شناسی نقشگرا هستند (حق‌شناس، ۱۳۸۲: ۷۶) اما زبان‌شناسی نقشگرای سیستمی، اساساً ساخته و پرداخته هالیدی است و چنان که از نام آن پیداست، بر اساس دو مفهوم نقش و سیستم (نظام) بنیان نهاده شده‌است.

از نظر هالیدی، زبان نظامی برای ساختن معناهاست و معنا همواره با صورت‌هایی همراه است که از طریق آنها تشخیص داده می‌شود (هالیدی، ۱۹۸۵: xvii)؛ بنابراین، رابطه بین معنی و صورت یا عبارت‌پردازی، قراردادی نیست بلکه صورت‌های نحوی به طور طبیعی با معنایی که در قالب آنها بیان می‌شوند، ارتباط دارند. به عبارت دیگر، گویندگان یک زبان، برای بیان معنای خاصی که در نظر دارند، عناصر زبانی را به طریق خاصی انتخاب می‌کنند و کنار یکدیگر قرار می‌دهند؛ پس، یک زنجیره واقعی سخن شفاهی یا مکتوب، حاصل گزینش‌هایی است که در درون نظام زبان صورت می‌گیرد.

مجموعه شعر از اشعار الیاس علوی به چاپ رسیده است که عبارتند از: «من گرگ خیالبافی هستم» (۱۳۸۶)، «بعضی زخم‌ها» (۱۳۹۰) و «حدود» (۱۳۹۳). شعر «ما می‌میریم»، از کتاب «من گرگ خیالبافی هستم» انتخاب شده است. متن کامل شعر با شماره‌گذاری هر سطر شعر در اینجا نقل می‌شود و برای سهولت کار بررسی، درارجاع‌های بعدی به شعر، به شماره سطر مورد نظر اشاره خواهد شد.

- ۱- ما می‌میریم
- ۲- تا شاعران بیمار شعر قشنگی بگویند
- ۳- «ما می‌میریم» بازی قشنگی است
- ۴- وقتی مادر پوتین افسر جوان را لیس می‌زند
- ۵- و روزنامه‌ها همی عکس پدر را می‌نویسند
- ۶- کنار آدم‌های مهم
- ۷- هر شب هزار بار عروس می‌شود
- ۸- و خواهرم هزار بار جیغ می‌زند.
- ۹- «هزار بار» بازی قشنگی است
- ۱۰- «کارگران ساعت یازده احساساتی می‌شوند»
- ۱۱- فردا همه به خیابان‌ها
- ۱۲- می
- ۱۳- ریز
- ۱۴- ریز می‌کنند
- ۱۵- پارچه‌های رنگی را
- ۱۶- آواز می‌خوانند
- ۱۷- می‌رقصند
- ۱۸- و البته شعار می‌دهند
- ۱۹- ما می‌میریم
- ۲۰- تا عکاس «تایمز» جایزه بگیرد

۲- مبانی نظری بحث

زبان‌شناسی سیستمی - نقشی، «زبان را سیستمی از معناها می‌داند که با صورت همراه است و در تقابل با

مهران مهاجر و محمد نبوی (۱۳۷۶) در کتاب «به سوی زبان‌شناسی شعر»، پس از بحث مفصلی در معرفی و شرح آموزه‌های زبان‌شناسی نقش‌گرای سیستمی، شعرهایی از نیما یوشیج را موضوع بررسی موردی خود قرار داده‌اند.

فردوس آقاگلزاده (۱۳۸۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «کاربرد آموزه‌های زبان‌شناسی نقش‌گرا در تجزیه و تحلیل متون ادبی»، یکی از غزلیات حافظ را تحلیل و بررسی کرده است.

بررسی سبکی رمان «چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم» با رویکرد فرانش میانه فردی نظریه نقش‌گرایی، عنوان مقاله‌ای است از محمدرضا پهلوان‌نژاد و فائزه وزیرنژاد (۱۳۸۸) که رمان نامبرده را از نظر وجه و زمان افعال بررسی کرده است.

علی‌رضا نبی‌لو (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی و تحلیل نی‌نامه بر مبنای زبان‌شناسی نقش‌گرای سازگانی»، نی‌نامه مولانا را از نظر انواع فرایندها و مشارکین آنها مورد بررسی قرار داده است. بررسی، تحلیل و نقد چهار قصیده فارسی بر اساس آموزه‌های زبان‌شناسی سیستمی نقش‌گرا، مقاله‌ای است از حسینعلی قبادی و احمد رضایی جمکرانی که موضوع آن، مقایسه بخش تغزل چهار قصیده فرخی، مسعود سعد، ازرقی و امیر معزی است.

شعر «ما می‌میریم»

الیاس علوی، متولد «دایکندی»، تحصیل کرده ایران و هم‌اکنون ساکن استرالیا است. نشر کتاب اول او در تهران و موفقیت او در «سومین دوره جایزه شعر خبرنگاران»، «کنگره شعر جوان ایران» و «جایزه قیصر امین‌پور» (کتاب سال شعر جوان) در ایران و همچنین جشنواره «قد پارسی» در افغانستان، بیش از پیش آثار او را جامعه ادبی فارسی‌زبانان مطرح ساخته است. تا کنون سه

ساخت، بازمودی از روابط جانشینی عناصر زبانی است.» (هالیدی، ۱۹۸۵: xxvii) بنابراین می‌کوشد تا هر عنصر زبانی را با ارجاع به نقش آن در کل نظام زبان توضیح دهد. همچنین از نظر هالیدی، «زبان، نهادی اجتماعی و بخشی از نظام اجتماعی است» (هالیدی، ۱۹۷۸: ۳۹) و وی در هنگام بررسی زبان «به بافت، گستره کاربرد زبان و زمینه‌های سازنده زبان نیز توجه می‌کند.» (سورن، ۱۳۸۸: ۸۲) و می‌کوشد تا زبان را هم در ذات خود و هم در رابطه با فرهنگ، نظام اجتماعی و باور هاتوضیح دهد.» (لیچ، ۱۹۸۷: ۷۶) بنابراین، در این دیدگاه، نظام زبان، نظام دلخواهی و قراردادی نیست بلکه طبیعی و حاصل اجتماع و متناسب با نیازهای جامعه انسان است و بخش‌های بنیادین معنا در زبان، بخش‌هایی نقشی و کارکردی‌اند که فرانشس نامیده می‌شوند. (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۱۴-۱۵)

از نظر هالیدی و حسن، واحد تجزیه و تحلیل متن، بند است (هالیدی و حسن، ۱۹۸۵: ۲) و هر بند دارای فرانشس‌های مجزا و در عین حال مرتبطی است که به سه دسته تقسیم می‌شوند: فرانشس اندیشگانی^۱ فرانشس بینافردی^۲ و فرانشس متنی^۳. (همان: ۱۸-۲۳؛ هالیدی، ۱۹۸۵: ۲۸)

فرانشس اندیشگانی، درک و دریافت و نیز تجربه ما را از هستی بازنمایی می‌کند و شامل دو زیرمجموعه فرانشس تجربی و فرانشس منطقی است (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۲۹)، فرانشس بینافردی، ناظر به استفاده گوینده از زبان برای ورود به رویدادی گفتاری است؛ یعنی ابزاری برای بیان رابطه‌ای که فرد مابین خود و مخاطب برقرار می‌کند، مثل اطلاع‌رسانی و اقناع مخاطب. (هالیدی، ۱۹۸۵: ۵۳) بنابراین، چگونگی بازنمایی ارتباط و نیز حفظ و تثبیت روابط اجتماعی میان مشارکین یک ارتباط کلامی، با بررسی فرانشس

بینافردی زبان ممکن می‌شود. فرانشس متنی که عامل برقراری ارتباط میان دو فرانشس اندیشگانی و بینافردی است، «مربوط است به جامعیت و شکل واحد ارتباطی در زمینه موقعیتی آن.» (فاولر، ۱۳۸۶: ۸۴) و شیوه سازماندهی خود زبان را بازنمایی می‌کند؛ یعنی شیوه‌ای که «زبان میان خود و بافت ارتباط برقرار می‌کند تا به تناسب بافتی که در آن جاری می‌شود و به توجه به ویژگی‌های مترتب بر آن بافت، متن آفرینی کند.» (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۲۷)

برای بررسی فرانشس‌های زبان در شعر علوی، به ساخت مبتدا- خبری متن، شیوه انسجام آن، نظام گذرایی متن و بررسی فرایندها و مشارکین هر فرایند توجه خواهیم کرد؛ در ضمن این بررسی، بررسی وجه و زمان افعال نیز مورد توجه قرار خواهد گرفت.

بررسی ساخت مبتدا- خبری متن

ساخت مبتدا- خبری، گوینده محور است؛ یعنی نشان می‌دهد که گوینده می‌خواهد از چه چیزی سخن بگوید. مبتدا، عنصر آغازین جمله و موضوع اصلی پیام است و خبر، آن چیزی است که درباره مبتدا گفته می‌شود. ساخت بی‌نشان یک جمله، وقتی است که عناصر سازنده جمله، مطابق با نحو معمول زبان در پی هم بیایند و نهاد دستوری جمله، در جایگاه مبتدا قرار بگیرد اما هرگاه سازه‌های دستوری جمله بر خلاف نحو معمول زبان جابه‌جا شوند، آن ساخت، ساختی نشان‌دار است. «زمانی که عناصری از جای معمول خود در جمله خارج می‌شوند و در جای دیگری، به فرض در ابتدا یا انتهای جمله، قرار می‌گیرند، به این معناست که این عناصر در آن لحظه از جریان سخن، برای گوینده یا نویسنده از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. چنین عناصری

1. Ideational Metafunction
2. Interpersonal Metafunction
3. Textual Metafunction

نظمی موقتی که کاملاً و به شکلی ساختارمند، خود جزئی از ساختار معمول و همیشگی و نظام‌مند جهان بازنمایی شده در شعر است و شعر از همان ابتدا بر بازنمایی آن اصرار می‌ورزد.

عوامل انسجام متن

منظور از انسجام یا پیوستگی و اتصال بین جمله‌ها، مجموعه عواملی است که باعث یکپارچگی و وحدت متن و نیز تمایز آن از مجموعه‌ای از جملات جداگانه و نامربوط می‌شوند. هالیدی و حسن، انسجام متنی^۴ یا روابط بین جملات متن را مفهومی معنایی می‌دانند که «بیانگر روابط معنایی موجود در متن است و شناخت متن از غیر متن را ممکن می‌کند.» (هالیدی و حسن، ۱۹۷۶: ۴) و ابزارهای انسجام متن را به سه دسته

تقسیم می‌کنند:^(۱)

۱- ابزارهای دستوری: شامل ارجاع (درون یا بیرون متنی)، جایگزینی و حذف،

۲- ابزارهای پیوندی یا حروف ربط و

۳- ابزارهای واژگانی (تکرار و باهم‌آیی)

ادات ربط، نقش مهمی در انسجام متن ایفا می‌کنند و «به لحاظ معناهای ویژه‌ای که دارند، پیوندهای معنایی گوناگونی میان عناصر متن برقرار می‌کنند.» (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۶۷) این ادات در شعر علوی نیز از مهم‌ترین عوامل انسجام متن هستند. سطرهای اول و دوم شعر، دو جزء جمله مرکبی هستند که به واسطه حرف ربط وابسته‌ساز «تا» به هم پیوسته‌اند. یکی از کارکردهای حرف ربط «تا» بیان علت است؛ یعنی در جملاتی مثل «به کتابخانه رفتن تا او را ببینم»، جمله پایه یا پیرو، علت وقوع جمله

را باید کانون توجه و تأکید نویسنده یا گوینده به حساب آورد.» (چیف، ۱۹۷۶: ۵۱-۵۰) ساخت مبتدا- خبری شعر علوی، در تمامی جمله‌ها مطابق با ساخت نحوی معمول زبان فارسی است؛ یعنی تمام جمله‌ها، از نظر ساخت مبتدا- خبری، بی‌نشان هستند و نهاد دستوری در جایگاه مبتدا قرار گرفته‌است و تنها دو بند نشان‌دار در متن دیده می‌شود: در سطرهای ۵ و ۶، یکی از عناصر سازنده خبر جمله (کنار آدم‌های مهم)، بعد از فعل آمده‌است و در سطرهای ۱۱-۱۵، از یکسو دو فعل «می‌ریزند» و «ریزریز می‌کنند» شکسته شده و در هم ادغام شده‌اند و از سوی دیگر، صرف نظر از برجسته- شدن کلام به واسطه تقطیع سطرها و دو فعل یاد شده، در سطر ۱۵، باز هم یکی از سازه‌های خبر جمله (پارچه‌های رنگی) بعد از فعل قرار گرفته‌است. به این ترتیب، تنها در دو بند از شعر، بخشی از خبر جمله، برخلاف روال معمول نحو فارسی، بعد از فعل آمده و نه فقط در پایان جمله که در یک سطر مستقل، مورد تأکید شاعر قرار گرفته‌است. این شیوه ساماندهی ساخت مبتدا- خبری متن در شکل معمول و دستورمند آن، ۲- جهانی کاملاً به‌سامان و قانونمند را بازنمایی می‌کند و ۳- بازتابی است از تجربه زیسته شاعر و نیز تمام کسانی که به عنوان مخاطبان او، از همان ابتدا با ضمیر ما مشخص می‌شوند؛ شعر از تجربه زیسته ما در جهانی می‌گوید که بر اساس نظم معمول و مشخص و به دور از آشفتگی یا هرج و مرج، به شکلی دو قطبی ساماندهی شده است و تنها گاهی و اندکی، به ظاهر از اصول قاعده‌مند خود فاصله می‌گیرد: وقتی که روزنامه‌ها از ما آدم‌های مهمی می‌سازند و وقتی که پارچه‌های رنگی ریز ریز می‌شوند. به عبارت دیگر، مرگ پدر (ما)، ما را تبدیل به آدم‌های مهمی می‌کند که همواره مرکز توجه روزنامه‌ها هستند و باز مرگ ما و البته زندگی ما، گاه دستاویزی می‌شود برای اندک به هم ریختگی نظم موجود؛ نوعی از بی-

دیگر را بیان می‌کند. به این ترتیب، حرف ربط آغاز جملهٔ پیرو دستوری (سطر دوم)، در حقیقت ربط بین دو جمله را به شکلی سامان می‌دهد که جملهٔ آغازین شعر (جملهٔ پایه) علت جملهٔ دوم را بیان می‌کند: ما می‌میریم (فقط) برای اینکه شاعران بیمار شعر قشنگی بگویند.

ارتباط سطر سوم شعر با جملهٔ مرکب آغازین متن (سطرهای ۱ و ۲)، حاصل انسجام واژگانی از طریق تکرار واژه‌هاست. «انسجام واژگانی، نتیجهٔ حضور واژه‌های مشابه و مرتبط در متن و مبتنی بر رابطهٔ معنایی واژه‌های زبان با یکدیگر است.» (هالیدی، ۱۹۸۵: ۳۱۰) تکرار، یکی از شیوه‌های انسجام واژگانی متن است و منظور از آن، تکرار واژه‌هایی است که به واژه‌های متنی معروف‌اند و نه واژه‌های دستوری مثل ادات ربط و حروف اضافه و... در سطر سوم شعر، کل جملهٔ سطر اول، به صورت اسم درآمده و در جایگاه مبتدای جمله تکرار شده‌است؛ همچنین واژهٔ «قشنگ» که در جملهٔ سطر دوم، صفت واژهٔ «شعر» است، در این سطر تکرار شده‌است تا دو واژهٔ شعر و بازی، به واسطهٔ صفتی یکسان، به شکلی یکسان و طنزآمیز در ذهن خواننده تداعی شوند.

دو جملهٔ سطرهای بعدی نیز از طریق حروف ربط به جملهٔ سطر سوم می‌پیوندند؛ حرف ربط «و»، جملهٔ سطر ۵ و ۶ را همپایهٔ جملهٔ سطر چهارم قرار می‌دهد و واژهٔ «وقتی»، عامل پیوند زمانی (همزمانی) این دو جمله با جملهٔ سطر سوم است. حرف ربط «و» در انسجام سطرهای بعدی شعر نیز نقشی اساسی دارد؛ در جملهٔ سطر ۷، نهاد جمله ذکر نشده‌است اما حرف ربط «و»، عنصر حذف‌شده را به نهاد جملهٔ دوم ارجاع می‌دهد. به این ترتیب خواهر گویندهٔ سخن و نهاد پنهان جملهٔ سطر هفتم، یکی می‌شوند و تجربه‌ای مشترک را از سر می‌گذرانند. تکرار واژهٔ «هزاربار» در

این سطر، عامل دیگری است که علاوه بر افزودن به انسجام دو جمله، از همسانی نهاد دو جمله و تجربهٔ مشترک این دو حکایت می‌کند؛ تجربه‌ای که در سطر نهم شعر، به شکل بازی قشنگ دیگری بازنمایی می‌شود. در این سطر، تکرار واژه‌ها عامل قطعی انسجام تمام جملات شعر است؛ تکرار واژهٔ «هزار بار» در جایگاه مبتدای جمله و تکرار «بازی قشنگی است» - که پیشتر در جایگاه خبر سطر سوم شعر آمده‌است- در جایگاه خبر، عامل وحدت‌بخش تمام گزاره‌های متن است. به این ترتیب، حروف ربط و تکرار واژه‌ها، ابزارهایی هستند که شاعر به وسیلهٔ آنها، تمام جمله‌های این بخش شعر را به صورت یک کل منسجم و بهم‌پیوسته، پیش روی خواننده قرار می‌دهد.

جملهٔ سطر دهم، تنها جمله‌ای است، که به ظاهر هیچ یک از عوامل انسجام متن در آن دیده نمی‌شود. این جمله از لحاظ ساختاری، پیوند دو پارهٔ اول و دوم شعر را برقرار می‌کند و به شکلی مبهم، از توالی زمانی رویدادهای دو بند خبر می‌دهد. مبتدا و خبر این جمله، هیچ‌یک در بندهای قبل یا بعد تکرار نشده‌است اما دو نشانهٔ «ساعت یازده» که به نوعی حد فاصل زمانی رویدادهای بند اول (امروز) و بند دوم (فردا) شعر است و نیز واژهٔ «کارگران» که به شکلی استعاری، هم‌معنای همهٔ بازیگران بازی بندهای اول و دوم شعر قرار می‌گیرد، نوعی پیوند معنایی میان دو پارهٔ شعر برقرار کرده‌است. به عبارت دیگر، خوانندهٔ شعر، با توجه به بافت شعر، واژهٔ «کارگران» را به صورت تعبیری عام تفسیر می‌کند که شاعران بیمار و روزنامه‌ها در بند اول شعر و همهٔ کسانی که در بند دوم شعر می‌رقصد و آواز می‌خوانند را در برمی‌گیرد. به این ترتیب، این جمله حد فاصلی است میان بازی قشنگ کلامی‌ای که امروز و در بند اول

ارجاع بیرون متنی، شکل دیگری از ارجاع است که برخلاف ارجاع درون متنی، نقشی در انسجام متن ندارد و تنها به تولید متن کمک می‌کند و باعث پیوند متن با بافت موقعیتی می‌شود و درک آن، وابسته به موقعیت و محیطی است که متن در آن واقع شده است. (هالیدی و حسن، ۱۹۷۶: ۳۶-۳۱) در شعر علوی، مهم‌ترین عنصری که در ارجاع به بیرون متن، تولید شعر و نیز نقش میان‌فردی شعر را رقم می‌زند، ضمیر «ما» است که در ابتدا و نیز جمله پایانی شعر تکرار می‌شود. ضمیر «ما» دربرگیرنده شاعر و مخاطبان شعر اوست؛ یعنی، صدای شاعر دیگر تنها صدایی نیست که از خلال متن شنیده می‌شود بلکه او یکی از کسانی است که تجربه مشترکی را از سر گذرانده‌اند؛ صدایی از میان صداهاست که به نمایندگی از آنها، بازنمایی یک تجربه زیسته جمعی را به عهده گرفته است و به همین نحو، ضمیر متصل «م» هم دیگر تنها بر خواهر شاعر دلالت نمی‌کند بلکه به صورت عام و در هر بار خوانده شدن شعر، بر خواهران خوانندگان شعر (خواهران ما) دلالت می‌کند.

به این ترتیب، ارجاع به عناصر بیرون از متن، از سویی بازتابی است از نگرش شاعر نسبت به جهان معمولی که در شعر او بازنمایی می‌شود و تجربه‌ای که او و مخاطبانش را با آن دیگران (همه) در تقابلی معنادار میان مرگ و زندگی قرار می‌دهد و از سوی دیگر، نقش بینافردی سخن را به گونه‌ای سامان می‌دهد که گوینده سخن، دیگر یک شخص (شاعر) نیست بلکه مخاطبان او هستند که همسو و هم‌صدا با شاعر و با هر بار خواندن شعر، خود و شاعر را در کار گفتن از تجربه‌ای مشترک می‌یابند. این تجربه مشترک را از خلال نظام‌گذاری متن، به شکلی دقیق‌تر و عینی‌تر می‌توان دریافت.

شعر، در پی «مردن ما» در حال اجراست با بازی فیزیکی‌ای که بند دوم شعر از آن خبر می‌دهد و فردا اجرا خواهد شد.

در بخش دوم شعر (جملات ۱۱-۲۰) واژه «فردا»، عامل انسجام بخش متن و اتصال این پاره شعر با قسمت اول شعر است و نوعی توالی زمانی میان دو پاره شعر برقرار می‌کند. در این بخش، حذف نهاد جمله‌های ۱۲-۱۸، عامل انسجام تمام سطرهاست و افعال را به یک نهاد واحد، یعنی واژه «همه» ارجاع می‌دهد^(۲) و تکرار جمله ۱، در جایگاه ابتدای جمله پایانی شعر، ابزار دیگری است که وحدت و انسجام معنایی متن را بیش از پیش ممکن می‌کند. در این جمله پایانی که در دو سطر آخر شعر آمده است، تکرار ساختار نحوی جمله آغازین شعر و نیز شکلی از ترادف معنایی که میان عکاس تایمز و جایزه گرفتن او و شعر گفتن شاعران بیمار وجود دارد، بیش از پیش بر انسجام معنایی شعر می‌افزاید.

ارجاع درون متنی ضمیر «همه» به عناصر پیش از خود نیز نقش مهمی در ارتباط و پیوستگی دو پاره شعر ایفا می‌کند. این واژه از یکسو تمام کسانی را که به طور استعاری با واژه «کارگران» مشخص شده‌اند، در کنار هم قرار می‌دهد و از سوی دیگر، در جایگاه نهاد تمام جمله‌های بند دوم، بر توده‌های بی‌نام و نشانی دلالت می‌کند که پیشتر از آنها با لفظ کارگران یاد شده است. این شکل کاربرد ضمیر و ارجاع آن، علاوه بر نقشی که در انسجام متن دارد، در تولید شعر و تأکید بر جهان دو قطبی‌ای که شاعر آن را بازنمایی می‌کند نیز مؤثر است؛ لفظ «همه» و تقابل آن با ضمیر «ما» در بندهای آغاز و پایان شعر، به معنای همه غیر از ما، یا به عبارتی آنها یا کارگرانی است که به خیابان-ها آمده‌اند تا از مرگ ما، بازی قشنگی بسازند.

بررسی نظام گذرایی در متن

نظام گذرایی^۵ سازوکار بیان فرانش اندیشگانی و تجربی در زبان است. منظور از گذرایی، گزینش نظام‌مند از میان امکانات موجود زبان است که بر اساس انگیزه‌های نویسنده یا گوینده صورت می‌گیرد؛ یعنی فرانش تجربی، الگوهای تجربه تولیدکننده متن را به صورت نظام‌مند و در قالب افعال و فرایندها بازنمایی می‌کند و بنابراین با بررسی انواع افعال و فرایندهای یک متن، می‌توانیم از الگوهای تجربه و نیز افکار و عقاید شاعر یا نویسنده آگاه شویم. (سیمپسون، ۲۰۰۴: ۲۶-۲۲)

نظام گذرایی، گزینه‌های موجود زبان را از میان سه عنصر اصلی فرایندها انتخاب می‌کند؛ این سه عنصر عبارتند از: ۱- خود فرایند که نوعاً در یک عبارت فعلی تجلی می‌یابد، ۲- مشارکین فرایند که در گروه‌های اسمی و وصفی مشخص می‌شوند و ۳- موقعیت‌هایی که با هر فرایند همراه می‌شوند و محل بروز آنها در گروه‌های قیدی، گروه‌های حرف اضافه‌ای و بندهای قیدی است. (تولان، ۱۳۸۶: ۱۹۶)

فرایندها بر رخدادها، کنش‌ها، احساسات، گفتارها و بود یا نبود امری دلالت می‌کنند و در دو دسته فرایندهای اصلی و فرعی جای می‌گیرند. فرایندهای اصلی عبارتند از:

۱- فرایندهای مادی^۶: بر انجام کار یا رخداد واقعه‌ای دلالت می‌کنند و در قالب افعالی مثل اتفاق- افتادن، ساختن، خلق کردن، رنگ کردن، رفتن و... ظاهر می‌شوند (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۱۷۹-۱۹۰) این فرایندها مستلزم وجود تنها یک کنشگر هستند و در جواب پرسش‌هایی نظیر «چه اتفاقی افتاد؟» یا «او چه کرد؟» می‌آیند و اگر به پرسش اول پاسخ گویند، بیانگر یک رخداد هستند و در صورت پاسخ‌گویی به پرسش دوم، بیانگر نوع خاصی از کنش‌های بدون

کنش‌پذیر هستند که فرکلاف آنها را «کنش‌های فاقد هدف» می‌نامد. (ن.ک: فرکلاف، ۱۳۸۷: ۱۸۷)

۲- فرایندهای ذهنی^۷: شامل ادراک، شناخت و واکنش‌های ذهنی انسان هستند و با افعالی همانند درک کردن، فکر کردن، خواستن، تصمیم گرفتن، دوست داشتن، ترسیدن بیان می‌شوند. (هالیدی و متیسن، ۱۹۰: ۲۰۰۴-۱۷۹) این فرایندها بیانگر تجارب ناشی از ذهن و احساس آدمی هستند و وقوعشان مستلزم یک مشارک انسانی یا شبه انسانی یا به عبارتی، یک مدرک یا حسگر است. (تولان، ۱۳۸۶: ۱۹۹)

۳- فرایندهای رابطه‌ای^۸: فرایندهای مربوط به توصیف یا شناسایی هستند. رابطه بین دو چیز یا پدیده با یکدیگر در قالب فرایند رابطه‌ای و با استفاده از افعال ربطی و معمولاً با «بودن» بیان می‌شود. (همان: ۲۰۱: ۲۰۰۴: ۲۰-۲۲۸)

فرایندهای فرعی که در حد فاصل فرایندهای اصلی قرار می‌گیرند، عبارتند از: ۱- فرایندهای کلامی: حد فاصل فرایندهای رابطه‌ای و ذهنی هستند و به طور کلی، فرایندهای گفتن و صحبت کردن را بیان می‌کنند و مشارکین آن عبارتند از: گوینده، شنونده و گفته. ۲- فرایندهای رفتاری: حد فاصل فرایندهای مادی و ذهنی هستند و بیانگر فعالیت‌های خودجوش و کنترل‌نشده درونی یا بیرونی انسان هستند و می‌توانیم آنها را نمودی از فرایندهای کلامی یا ذهنی بدانیم که به شکلی تقریباً مادی بازنمایی شده‌اند. افعالی نظیر نگاه کردن، گریه کردن، نفس کشیدن، جیغ کشیدن، آواز خواندن، نشستن و... بیانگر فرایندهای رفتاری هستند. ۳- فرایندهای وجودی: بین

5. transivity system
6. Material process
7. Mental process
8. relational process

مردن ما و دو کنش سطرهای بعد. به این ترتیب شعر گفتن شاعران و ... از نظر زمانی در یک ردیف و در زمان حال جاری می‌شوند تا همزمان به عنوان یک بازی قشنگ معرفی شوند.

در سطرهای ۷ تا ۱۰ نیز همان سازوکار جمله‌های قبلی تکرار می‌شود. در جمله اول، رخدادی بیان می‌شود که نهاد آن مشخص نیست اما حرف ربط «و»، سطر دوم را به نحوی به این جمله ربط می‌دهد که هر دو فرایند «عروس شدن» و «جیغ زدن» به نهادی یکسان عطف می‌شوند و به این وسیله، خواهر در جمله دوم، با تمام زنانی که به تعبیری استعاری «عروس می‌شوند»، یکی می‌شود و در سطر بعد، عروس شدن و جیغ زدن خواهرها، باز هم با یک جمله ربطی و به صورت خبری قطعی، به عنوان یک بازی قشنگ معرفی می‌شود. در سطر آخر این بند (سطر ۱۰)، جمله دیگری به صورتی خبری قطعی، از کارگزاران بازی می‌گوید. کارگرانی که در ساعت یازده احساساتی می‌شوند و هزار بار برای آنها بازی قشنگی است؛ همان‌طور که مردن ما.

در بخش پایانی شعر (سطرهای ۱۱-۲۰)، دو فعل ریختن به خیابان‌ها (آمدن به خیابان‌ها) و ریزش کردن، فرایندهایی مادی به شمار می‌آیند و فرایندهای رقصیدن، آواز خواندن و شاعر دادن، ظاهراً فرایندهایی رفتاری را بازنمایی می‌کنند اما نکته جالب توجه این است که این فرایندها، حاصل فعالیت‌هایی خودجوش و کنترل نشده نیستند و از رخدادی آگاهانه و در حال وقوع خبر می‌دهند؛ یعنی بر فعالیت‌های مادی به شکل رخدادی دلالت می‌کنند که نتایج فیزیکی و تجلی بیرونی احساساتی شدن کارگران هستند. به این ترتیب، واژه بازی در این سطرها به شکل گسترده‌تری معنادار می‌شود و به شکل فرایندی فیزیکی و رخدادی در حال وقوع بازنمایی می‌شود که نه نتیجه «مردن ما» که غایت و هدف مردن ماست!

بین فرایندهای مادی و رابطه‌ای قرار دارند و با افعالی همانند وجود داشتن و ظاهر شدن و ... بیان می‌شوند (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۲۵۶-۲۵۲ و تولان، ۱۳۸۶: ۲۰۱-۲۰۰)

در شعر علوی، تمام فعل‌ها، فرایندهای مادی و رفتاری و رابطه‌ای را بازنمایی می‌کنند. بند اول شعر، سطر ۱ تا ۶، بازنمایی رخدادی است که تمام شعر بر اساس آن آغاز می‌شود، بسط پیدا می‌کند و به پایان می‌رسد. شاعر با قراردادن این رخداد در آغاز شعر و برجسته کردن آن و سپس با بسط جمله با یک جمله پیرو، مضمون اصلی شعر و فضای دوقطبی جهان بازنمایی شده در شعر را مورد تأکید قرار می‌دهد. بر خلاف رخداد سطر اول، فعل جمله پیرو، بر یک کنش بدون هدف (غیرمتمندی) دلالت می‌کند. در سطر سوم، ارتباط میان رخدادی که نهادش «ما» هستیم و کنشی که از شاعران بیمار سرمی‌زند، در قالب یک الگوی رابطه‌ای بیان می‌شود: ما می‌میریم، بازی قشنگی است. «وظیفه عمده الگوهای ربطی، طبقه‌بندی یا ارزش‌گذاری است» (یارمحمدی، ۱۳۸۳: ۱۴۴)؛ یعنی، این نوع جمله‌ها، مفاهیمی را به صورت حکمی قطعی بیان می‌کنند و به این جهت، از ارزش‌های ایدئولوژیکی حکایت می‌کنند که مولد متن بر صحت و قطعیت آنها تأکید می‌کند. به این ترتیب، شاعر در همان سه سطر اول شعر و با قاطعیت، جهانی دو قطبی را بازنمایی می‌کند؛ جهانی که در یک سوی آن «ما» هستیم که می‌میریم و در سوی دیگر، آن دیگرانی قرار دارند که مرگ ما دستاویز بازی آنهاست؛ بازی قشنگی که شعر باز هم در بندهای بعد آن را بازنمایی می‌کند.

سطر سوم با واژه «وقتی»، به سطر چهارم متصل می‌شود و جمله ربطی با بازنمایی دو کنش بدون تعدی، «لیس زدن پوتین افسر جوان» و «نوشتن نام پدر» در دو سطر بعد، همزمان می‌شود؛ یعنی جمله رابطه‌ای سطر سوم، همزمان می‌شود با رخداد

مشارکین فرایندها و نحوه شرکت آنها در فرایند

مشارکین فرایند، عناصر دست‌اندرکار فرایند هستند که زمان، مکان، شیوه، اسباب و شرایط فرایند را تعیین می‌کنند و در قالب گروه‌های اسمی بازنمایی می‌شوند. اسم‌هایی که شرایط تحقق فرایندهای متن را فراهم می‌آورند، بیانگر جهان‌نگری و تجربه تولیدکننده متن از جهان هستند و به علاوه، بر ارزش‌های میان‌فردی مشترک میان گوینده و مخاطب نیز دلالت می‌کنند چون «انتخاب و کاربرد نام برای اشخاص و اشیا و فعالیت‌ها، منعکس‌کننده دیدگاه خاصی است که می‌تواند بار منفی یا مثبت داشته باشد» (همان: ۱۴۴) و تفاوت‌های ایدئولوژیک میان متن‌ها در بازنمایی‌های مختلفی که از جهان ارائه می‌دهند، در واژگان آنها بازتاب می‌یابد.

شعر علوی با جمله کوتاهی شروع می‌شود که در سطر بعد با یک جمله پیرو گسترش می‌یابد و همین جمله ابتدایی، دو واژه «ما» و «شاعران بیمار» را در تقابل با هم قرار می‌دهد و در سطر بعدی شعر، این تقابل به شکل بارزتری میان «مردن ما» و «بازی آنها» ساماندهی می‌شود. به این ترتیب، واژه‌های «ما» و «شاعران بیمار» از همان ابتدا، تجربه شاعر را از جهانی دو قطبی بازنمایی می‌کند و کاربرد صفت‌های «بیمار» برای شاعران و «قشنگ» برای بازی، دیدگاه شاعر نسبت به این جهان دو قطبی را به شکلی بارز بازنمایی می‌کند: شاعر با طنزی تلخ، از جهان دو قطبی‌ای می‌گوید که در آن مرگ ما، برای کارگزاران بیمار بازی، نه فقط بازی که بازی قشنگی است.

در سطر چهارم شعر، باز هم واژه‌ها و بازیگران جدیدی وارد جهان دو قطبی‌ای می‌شوند که از همان آغاز در شعر علوی بازنمایی می‌شود؛ «مادر» و «پدر» که به صورت اسم عام آمده‌اند و نیز «روزنامه‌ها» و «پوتین‌های افسر جوان» در تقابل با هم، بازیگران

جدید عرصه بازی و مرگ هستند و شاعر باز هم از تجربه‌ای مشترک میان خود و خواننده شعر می‌گوید. برجسته‌کردن «آدم‌های مهم» در پایان جمله، تأکید باز هم بیشتری است بر جهان‌بینی شاعر و تقابل‌هایی که برگرفته از تجربه زیسته او در جهان امروز است، جهانی که در آن رسانه‌های خبری به آدم‌های مهم می‌پردازند و پدر (پدر ما!) وقتی مهم می‌شود که تصویری تفسیرشده برای بازی آنها باشد.

در سطرهای بعدی شعر، مشارکین فرایند، نهاد افعالی هستند که به شکلی استعاری، جنبه دیگری از تجربه‌های مشترک «ما» را در جهان بازنمایی می‌کنند. استعاره‌ها می‌توانند بیانگر ارزش‌های تجربی رمزگذاری‌شده در متن باشند چون «استعاره‌های مختلف وابستگی‌های ایدئولوژیک متفاوتی دارند»^(۳) (فرکلاف، ۱۳۸۷: ۱۸۳) در سطرهای هفتم و هشتم شعر، افعال عروس‌شدن و جیغ‌زدن، استعاره‌هایی هستند که بر جنبه‌ای ناگوار و تلخ از زندگی زنان جوانی دلالت می‌کنند که شاعر آنها را «خواهرم» می‌نامد؛ استعاره‌هایی که تجربه‌ای ناگوار را به شکلی بازنمایی می‌کنند که قطعاً برای بازی قشنگ هزاربار «آنها» مناسب‌ترند.

واژه کارگران نیز به شکلی استعاری، بر تمام کسانی دلالت می‌کند که در جملات قبل و بعد از این سطر، در صف «آنها» قرار می‌گیرند و سرانجام، ضمیر مبهم «همه»، تمام آنهایی را که به طور استعاری با واژه کارگران مشخص شده‌اند، در کنار هم قرار می‌دهد. به این ترتیب، «همه» دیگر لفظی مبهم نیست بلکه به افرادی ارجاع می‌دهد که بیشتر همه ما، شاعر و مخاطبان او، آنها را در بازی‌هایشان شناخته‌ایم و این بار این «همه»، بازی قشنگ! دیگری را تدارک می‌بینند که ورای شعرگفتن و نوشتن و احساساتی شدن، آنها را در خیابان‌ها دور هم جمع می‌کند تا در

از سوی دیگر در تمام جمله‌ها، فعل به نهاد حقیقی آن اسناد داده شده‌است و تنها در جمله «روزنامه‌ها عکس پدر را می‌نویسند کنار آدم‌های مهم» است که شاعر از طریق اسناد مجازی^(۴)، فعل را به کارگزاری جز کارگزار حقیقی نسبت داده‌است اما نکته جالب توجه در این جمله، این است که شکل کاربرد جمله در اسناد فعل به نهادی جز کارگزار واقعی فعل، اتفاقاً همان شیوه معمولی است که در زبان معمول خبری رسانه‌های امروز بارها و بارها شنیده‌ایم و کاربردی عام دارد؛ یعنی اسناد فعل نوشتن به روزنامه‌ها (و نه نویسنده‌ها و خبرنگاران)، چنان کاربرد عامی یافته است که ساختی کاملاً به‌هنجار به نظر می‌رسد. آنچه در این جمله برخلاف هنجار معمول زبان معیار امروز می‌نماید، کاربرد خاص فعل «نوشتن» برای عکس است. روزنامه‌ها عکس را می‌نویسند و چاپ نمی‌کنند؛ در واقع، روزنامه‌ها تنها منعکس‌کننده رویدادها نیستند بلکه آنها را تفسیر و تأویل می‌کنند و روایت‌هایی برساخته از آنها ارائه می‌دهند؛ بنابراین، شاعر در حقیقت از همان منطقی معمول زبان رسانه‌های امروز که کارگزاران عمل را در پشت محصول عمل پنهان می‌دارد، استفاده می‌کند تا جهانی را بازنمایی کند که کارگزاران حقیقی آن نه انسان‌ها که رسانه‌ها هستند.

این شیوه کاربرد افعال و نیز اسناد آنها به کارگزاران و مشارکین فرایندها، به نوبه خود تصویری کامل‌تر از جهان دو قطبی بازنمایی شده در شعر ارائه می‌دهد؛ یعنی جهانی دو قطبی را با مرزهایی کاملاً مجزا و گذرناپذیر تصویر می‌کند که هیچ یک از افرادی که در دو سوی این مرزها زندگی می‌کنند، جز از طریق تصویر رسانه‌ها و.. ارتباطی با هم ندارند. در واقع، شعر واقعیت جهان را نه آن‌گونه که هست بلکه آن‌گونه که از طریق رسانه‌ها بازنمایی می‌شود، به تصویر می‌کشد؛ مادر نه در رودرویی با افسر جوان که در کنار تصویر پوتین‌های او

نهایت، به واسطه یک بازی این بار جمعی، عکاس تایمز جایزه بگیرد.

لفظ عکاس تایمز، تنها واژه نشاندار شعر است و به شکلی بارزتر از قبل، تفاوت دنیای آنها و ما را آشکار می‌کند و به طور مشخص، ما و آنها را در تقابلی آشکار و شناخته‌شده برابر هم قرار می‌دهد؛ دنیای غرب و رسانه‌هایش، در مقابل ما، یعنی ملت‌هایی که مرگمان و نه حتی کشته‌شدنمان، مایه بازی و نمایش جمعی آنهاست. بنابراین، جهان سخن شاعر، نه محدود به مرزهای سرزمین مادری اوست و نه حتی خاورمیانه بلکه تمام گستره جهان امروز ما را دربرمی‌گیرد.

نکته دیگری که در رابطه با فرایندهای شعر قابل توجه است، رابطه میان فرایندها و مشارکین آنها و نسبت‌دادن افعال بی‌تعدی به مشارکین فرایند است. «تعبیرات باتعدی یا بی‌تعدی در اینجا با تعبیرات متعدی و لازم در دستور فرق دارد؛ متعدی و لازم مفاهیم نحوی و صوری هستند، اما باتعدی و بی‌تعدی مفاهیم معنایی هستند، مثلاً جمله «حسن فوتبال بازی می‌کند»، از لحاظ دستوری، متعدی و از لحاظ معنایی بی‌تعدی است.» (یارمحمدی، ۱۳۸۳: ۱۴۷) به عبارت دیگر، منظور از فرایندهای بی‌تعدی، آن دسته از فرایندهای مادی است که فرکلاف آنها را کنش‌های فاقد هدف می‌نامد؛ یعنی کنش‌هایی که اثر آنها به مشارک دیگر فعل تسری پیدا نمی‌کند.

تمام فرایندهای شعر به جز سه مورد، فرایندهایی هستند که تنها با حضور یک مشارک رخ می‌دهند و از وقوع رخدادی حکایت می‌کنند که بر یک مشارک واقع می‌شود. تنها فرایندهایی که وقوعشان مستلزم بیش از یک مشارک است، افعال «لیس زدن»، «گفتن (سرودن)»، «نوشتن»، «ریزریز کردن» و «گرفتن» هستند اما این افعال بی‌تعدی‌اند و با حضور تنها یک فرد به عنوان کارگزار کنش، عملی می‌شوند.

دیده می‌شود، مخاطبان روزنامه‌ها نه با پدر و یا حتی تصویر واقعی او که با تصویری که رسانه‌ها آن را بازنمایی کرده‌اند، روبه‌رو می‌شوند و جیغ‌زدن خواهر، تنها در همان لحظه و به صورت رخداد بازنمایی می‌شود بدون حضور مسبب یا کنشگر یا کارگزاری که می‌تواند و باید مسبب جیغ‌زدن او باشد. به عبارت دیگر، شاعر، جهان دو قطبی را به شیوه‌ای بازنمایی می‌کند که آن دیگران، در رسانه‌های خود آن را به تصویر می‌کشند؛ جهانی که در آن رخدادهایی که برای ما در یک سوی مرزهای جهان اتفاق می‌افتد، به شیوه‌ای بازنمایی می‌شود که کارگزاران اصلی افعال، پنهان می‌شوند تا همه چیز نه به صورت کنش و عمل بلکه به صورت رخدادهایی فاقد فاعل عمل، در آن به تصویر کشیده‌شود.

به این ترتیب، هرچند در نگاه اول، شاعر از واژه‌هایی کاملاً بی‌نشان و فاقد بار ایدئولوژیک استفاده می‌کند، همین واژه‌های بی‌نشان، بازتابی از دنیای واقعی و معمولی است که ما در آن زندگی می‌کنیم و می‌میریم. همین واژه‌ها، بازتاب دنیای تجربه‌شده مشترک میان شاعر و مخاطب او و نیز بازتابی از نگرش او نسبت به این جهان است؛ جهانی به غایت معمولی و واقعی با خط و مرزهایی آشنا که شعر به واسطه کارکرد وجه و زمان افعال، بر قطعیت و استمرار آن تأکید می‌کند.

وجه و زمان افعال

هالیدی و متیسن، در توضیح فرانش بینافردی، وجهیت و بازنمودهای آن را بررسی کرده‌اند و معتقدند که «وجه، عنصری است که در ساختمان بند بسیار مؤثر است و از منظر میا ن فردی، هسته اصلی گفت‌وگو را تشکیل می‌دهد. (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۱۱۳) وجه، نقش مهمی در القای معنای میان‌فردی دارد و «بیانگر

نگرش گوینده یا نویسنده نسبت به توفیق انجام عمل است.» (یارمحمدی، ۱۳۷۲: ۲۶۶)

هالیدی و متیسن، معتقدند که وجه شامل فاعل و فعل است و فعل علاوه بر اینکه بیانگر زمان دستوری و اعتبار مثبت یا منفی بند است، نشان می‌دهد که مفهوم بیان‌شده در بند، تا چه حد قطعی یا محتمل است. (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۱۱۶-۱۱۵) و از نظر فرشی‌دورد و شریعت، وجه فعل، جنبه‌ای از آن است که بر اخبار، احتمال، امر، آرزو، تمنا، تأکید، امید و بعضی امور دیگر دلالت می‌کند. (فرشی‌دورد، ۱۳۸۴: ۳۸۰؛ و شریعت، ۱۳۸۰: ۱۳۰) به عبارت دیگر، وجه، نگرش گوینده سخن را درباره درستی و صحت یک گزاره و نیز میزان قطعیت او را در بیان گزاره نشان می‌دهد و علاوه بر این، نوع روابط و مناسبات اجتماعی میان افراد و گوینده سخن و مخاطب او را مشخص می‌کند.

به این ترتیب بررسی وجه و زمان افعال در یک متن، علاوه بر نشان دادن نگرش مولد متن و میزان تعهد او نسبت به صحت و قطعیت گزاره، می‌تواند ارزش‌های بینافردی متن را نیز روشن کند. در شعر علوی، تمام گزاره‌ها در وجه اخباری بیان شده‌اند. وجه اخباری فعل، بیانگر قطعیت سخن است و نشان می‌دهد که گوینده سخن به صحت آنچه از آن خبر می‌دهد، یقین دارد. بنابراین، متن از رویدادهایی می‌گوید که وقوع آنها از نظر شاعر قطعی است و دنیایی را بازنمایی می‌کند که قطعاً محل رخدادهایی این‌چنین است اما بر خلاف شکل متعارف جمله‌های خبری که در آنها «جایگاه گوینده/ نویسنده، جایگاه دهنده اطلاعات و جایگاه شنونده / خواننده، جایگاه دریافت‌کننده است» (فرکلاف، ۱۳۸۷: ۱۹۲)، مخاطب شعر علوی، تنها دریافت‌کننده اطلاعات نیست بلکه او یکی از «ما»هایی است که شاعر از ابتدا رو به آنها سخن می‌گوید و از

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی ساخت متنی نشان می‌دهد که شعر متنی است کاملاً منسجم و نیز نظام‌مند و مبتنی بر ساخت معمول زبان فارسی. ساخت معمول نظام مبتدا- خبری متن و نیز انسجام متن در عین اینکه به متن به عنوان یک کل منسجم و نظام‌مند معنا می‌دهد، بازتابی از اندیشه شاعر و تجربه زیسته او در جهان امروز نیز هست و شاعر با استفاده از این ساخت منسجم و نظام‌مند جمله‌ها، جهانی را بازنمایی می‌کند که فارغ از هرج و مرج و آشفتگی، بر اساس نظمی دو قطبی ساماندهی شده است که هیچ ارتباط واقعی و عملی میان انسان‌هایی که در دو سوی آن قرار گرفته‌اند، برقرار نیست. جهانی که در یک سوی آن شاعر و مخاطبانش و در سوی دیگر آن، آن‌ها دیگرانی قرار دارند که رخدادهای سوی دیگر، برای آنها تنها دستاویز بازی و نمایش است ساخت متنی شعر همچنین به روابط بین‌فردی میان شاعر و مخاطبان او نیز معنا می‌دهد. شیوه ارجاع برون متنی و استفاده از ضمیر ما، شاعر و مخاطبان او را در تجربه ای که از جهان دارند و نیز در بازنمایی این تجربه در یک سطح قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، این تنها شاعر نیست که از تجربه خود می‌گوید بلکه شاعر و مخاطبان او، در هربار خواندن شعر جای خود را عوض می‌کنند و شعر در هربار خوانده‌شدن از تجربه خواننده شعر می‌گوید.

کاربرد وجه و زمان افعال نیز در تجربه میان فردی شاعر و مخاطبان او نقشی اساسی دارد. بخش اول شعر رویدادهای امروز را بازنمایی می‌کند و بخش دوم از رخدادهای فردا می‌گوید. به این ترتیب هر بار خواننده شدن شعر که در امروز جاری است فردایی دارد و هر فردایی امروز دیگری است. وجه اخباری افعال نیز

همان آغاز شعر و همراه با شاعر در جایگاه گوینده سخن قرار می‌گیرد و بنابراین، شنونده منفعل خبرهای قطعی نیست بلکه او خود گوینده‌ای است که با قاطعیت، از تجربه زیسته خود و با خود سخن می‌گوید.

از سوی دیگر، زمان افعال، جهان بازنمایی‌شده در شعر را به شکلی مستمر و پایان‌ناپذیر به تصویر می‌کشد. در تمام گزاره‌های شعر، فعل به صورت مضارع اخباری آمده است. «مضارع اخباری، استمرار کار را در زمان حال می‌رساند و با قید آینده، معنی آینده می‌دهد» (شریعت، ۱۳۴۹: ۲۶۶) و علاوه بر این، بر فعل‌هایی که پیوسته و در هر زمانی، در حال رخدادن هستند و نیز بر افعالی که عادت و تکرار را می‌رسانند، دلالت می‌کند.^(۵) (گیوی و انوری، ۱۳۸۵: ۴۱) به این ترتیب، جهان بازنمایی‌شده در شعر شاعر، نه تنها در زمان حال جاری است که با قطعیت و به صورتی مستمر از امروز تا فردا و فرداها امتداد می‌یابد. شاعر از رویدادهایی می‌گوید که پیوسته و هم اکنون در حال وقوع هستند و دامنه رخدادها تا فردا امتداد می‌یابد. این شیوه کاربرد افعال، نه تنها نگاه شاعر به واقعیت قطعی جهان امروز را نشان می‌دهد که در ارتباط میان شعر و مخاطبان شاعر نیز تأثیرگذار است. هر خواننده شعر که امروز شعر را می‌خواند از رخدادهایی می‌گوید که هم اکنون در حال وقوع‌اند و در عین حال، او هم مثل شاعر می‌داند که فردا چه خواهد شد (همه به خیابان‌ها می‌ریزند و ...) و هر فردایی که شعر خوانده می‌شود، امروز دیگری است. بنابراین، شعر دیگر نه از تجربه مردمان سرزمینی خاص می‌گوید و نه جهان را در برهه‌ای خاص از زمان به تصویر می‌کشد بلکه در گستره‌ای فراتر از زمان و مکان مشخص و در زمان و مکانی ازلی و ابدی رها می‌شود تا تصویری البته بدبینانه از سرنوشت محتمل انسان‌ها در دو سوی جهان به دست دهد؛ جهانی که در یک سویش ماییم و در سوی دیگرش آن دیگران.

بر قطعیت این تجربه مداوم و پیوسته امروز و فردای ما دلالت می‌کند و بنابراین، شاعر از جهان معمول و امروز و فردای ما می‌گوید؛ جهانی که از شدت معمولی بودن و نظم، هراس‌انگیز و دهشتناک می‌نماید.

پی‌نوشت‌ها

۱. هالیدی و حسن، در بررسی دقیق‌تری، عوامل انسجام متن را به عوامل ساختاری و غیر ساختاری تقسیم کرده‌اند و عوامل غیر ساختاری را که در اینجا مورد نظر ماست، در دو گروه زیر جای داده‌اند: (هالیدی و حسن، ۱۹۷۶: ۳۶-۳۱)

الف: عوامل انسجام دستوری: ارجاع، جانمایی و حذف.

ب: عوامل واژگانی: عام (تکرار، هم‌معنایی، تضاد معنایی، جزء و کل) و موردی (برابری، نامگذاری و تشابه).

۲. ارجاع، رابطه‌ای است که میان عناصر متن برقرار می‌شود و بر اساس آن عنصری برای تفسیر به عنصری قبل یا بعد از خود ارجاع داده می‌شود و این امر به دو صورت ممکن است، ارجاع عنصری از متن به عنصر دیگری که در متن حضور دارد (درون متنی) و ارجاع عنصری از متن به عنصری خارج از متن (ارجاع بیرون متنی). در توضیح ارجاع بیرون متنی می‌توان گفت که درک ارجاع بیرون‌متنی وابسته به موقعیت و محیطی است که متن در آن واقع شده است اما نکته مهم این است که تنها ارجاع درون متنی، عامل انسجام متن است درحالی که ارجاع بیرون متنی به تولید متن کمک می‌کند و باعث پیوند متن با بافت موقعیتی می‌شود. (هالیدی و حسن، ۱۹۷۶: ۳۱-۳۶)

۳. منظور از استعاره در اینجا، با معنای آن در بلاغت سنتی تا حدودی تفاوت دارد و «وسیله‌ای

برای بازنمایی جنبه‌ای از تجربه، بر حسب جنبه‌ای دیگر از آن است.» (فرکلاف، ۱۳۸۷: ۸۲)

۴. اسناد مجازی اسناد فعل به فاعل غیرحقیقی یا اسناد صفتی غیرمتعارف به موصوف و به طور کلی اسناد غیرطبیعی و غیرمتعارف مسند به مسندآلیه است. (شمیسا، ۱۳۸۳: ۱۰۵)

۵. تمام منابع مربوط به دستور زبان فارسی، کارکردهای یکسانی را برای فعل مضارع برشمرده‌اند؛ برای مثال: ن.ک: (طالقانی، ۱۳۴۶: ۴۴)، شفای، ۱۳۶۳: ۸۴ و دبیرسیاقی، ۱۳۴۵: ۵۴.

منابع

- آقاگلزاه، فردوس. (۱۳۸۴). «کاربردآموزه های زبان شناسی نقشگرا در تجزیه و تحلیل متون ادبی». *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی فردوسی مشهد*، سال سی و هشت، شماره ۱۴۹، صص ۱-۲۱.
- احمدی گیوی، حسن و انوری، حسن. (۱۳۸۵). دستور زبان فارسی ۱ (ویرایش دوم). چاپ ۲۸. تهران: فاطمی.
- پهلوان‌نژاد، محمدرضا و وزیرنژاد، فائزه. (۱۳۸۸). «بررسی سبکی رمان «چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم» با رویکرد فرانقش میان‌فردی نظریه نقشگرایی». *مجله ادب‌پژوهی*. سال سوم، شماره ۷ و ۸، صص ۵۱-۷۸.
- تولان، مایکل. (۱۳۸۶). روایت‌شناسی (درآمدی زبان-شناختی - انتقادی). ترجمه سیده فاطمه علوی و فاطمه نعمتی. تهران: سمت.
- حق‌شناس، علی‌محمد. (۱۳۸۲). زبان و ادبیات فارسی در گذرگاه سنت و مدرنیته (مجموعه مقالات). تهران: آگاه.
- دبیرسیاقی، محمد. (۱۳۴۵). دستور زبان فارسی. تهران: مؤسسه مطبوعاتی علمی.

- Chafe, Wallace. (1976). "Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics and Point of View. In C. N. Li (ed.), *Subject and Topic*. New York: Academic Press.
- Halliday, M.A.K (1985). *An Introduction to Functional Grammar*, London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K (1978). *Language as social Semiotic, The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1985). *Language, context and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Geelong, Victoria, Australia: Deakin University Press.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K & Matthiessen, Ch. (2004), *An Introduction to Functional Grammar*, 3rd edition, London: Edward Arnold Publishers Ltd.
- Leech, G. (1987). *Stylistics and functionalism*, in N. Fabb, D. Attridge, A. Durant and C. MacCabe (eds.), *The Linguistics of Writing*, Manchester: University Press.
- Simpson, P. (2004). *Stylistics: A Resource Book for Students*. London: Routledge.
- سورن، ای.ام، پیتر. (۱۳۸۸). مکاتب نوین زبان‌شناسی در غرب. ترجمه علی محمد حق‌شناس. تهران: سمت.
- شریعت، محمدجواد. (۱۳۸۴). *دستور زبان فارسی*. تهران: اساطیر.
- شفایی، احمد. (۱۳۶۳). مبانی علمی دستور زبان فارسی. تهران: نوین.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۳). بیان و معانی، تهران: فردوس.
- طالقانی، سید کمال. (۱۳۶۰). اصول دستور زبان فارسی. چاپ شانزدهم، تهران: امیرکبیر و اصفهان: مشعل.
- علوی، الیاس. (۱۳۸۶). من گرگ خیالبافی هستم. تهران: آهنگ دیگر.
- فاولر، راجر و دیگران. (۱۳۸۶). زبان‌شناسی و نقد ادبی. ترجمه مریم خوزان و حسین پاینده. تهران: نشر نی.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۴). فعل و گروه فعلی و تحول آن در زبان فارسی. تهران: سروش.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۸۷). تحلیل انتقادی گفتمان. ترجمه فاطمه پیران، شعبان‌علی بهرام‌پور و دیگران. چاپ دوم، تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- قبادی، حسینعلی و رضایی جمکرانی، احمد. (۱۳۹۰). «بررسی، تحلیل و نقد چهار قصیده فارسی بر اساس آموزه‌های زبان‌شناسی سیستمی - نقشگرا». *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. شماره ۲۰، صص ۶۹-۹۴.
- نبی‌لو، علی‌رضا. (۱۳۹۲). «بررسی و تحلیل نی‌نامه بر مبنای زبان‌شناسی نقشگرای سازگانی». *پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبان‌های خارجی*. دوره دوم، شماره ۱، صص ۱۱۱-۱۲۹.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۸۵). ارتباطات از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی. تهران: هرمس.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۷۲). شانزده مقاله در زبان‌شناسی کاربردی و ترجمه. شیراز: نوید شیراز.

